

JAMIYATNI KUZATISH: XATOLIKLAR, YASHIRIN HAQIQATLAR VA O'ZGARISHLAR

Elmirzayeva Orzugul Otabek qizi

orzugulelmirzayeva@gmail.com

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasi sotsiologiya yo'nalishi talabasi*

Anotatsiya. *Ushbu maqolada kuzatuv metodining mazmuni, uni pedagogik jarayonda qo'llash mexanizmlari va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida tabiiy va strukturalashtirilgan kuzatuv turlarining o'quvchilar faoliyatini o'rganishdagi afzalliklari ko'rsatildi. Ma'lumotlar maxsus kuzatuv varaqalari asosida yig'ilib, o'quvchilarning darsdagi faolligi, muloqot darajasi va guruh ishlaridagi ishtiroki bo'yicha baholandi. Natijalar kuzatuv metodining real xatti-harakatlarni obyektiv qayd etishda samarali ekanini tasdiqlaydi hamda pedagogik jarayonni takomillashtirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *strukturalash, muloqot, kuzatuv, metod, pedagogik, tadqiqot.*

KIRISH

Kuzatuv metodi ijtimoiy-gumanitar fanlarda eng qadimiy va keng qo'llaniladigan ilmiy tadqiqot usullaridan biri bo'lib, u o'rganilayotgan jarayon va hodisalarni tabiiy muhitda bevosita kuzatish orqali ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Mazkur metodning asosiy afzalligi shundaki, tadqiqotchi obyekt faoliyatiga aralashmagan holda, uning real xatti-harakatlarini, munosabatlarini va o'zaro ta'sir jarayonlarini o'z holicha qayd etishi mumkin. Ayniqsa pedagogika sohasida kuzatuv o'quvchilar faolligi, ularning o'zlashtirishi, motivatsiya darajasi, o'qituvchi bilan o'zaro muloqoti hamda sinfdagi ijtimoiy psixologik muhitni aniqlashda samarali vosita sifatida muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda ta'lim jarayonida interfaol metodlar keng qo'llana boshlagani sababli, o'quvchilarning darsga bo'lgan munosabati, ularning dars jarayonidagi ishtiroki va faoliyat dinamikasi yanada murakkablashdi. Shu nuqtai nazardan kuzatuv metodining ahamiyati yanada oshdi, chunki mazkur metod o'quvchilar xatti-harakati va o'quv jarayoniga munosabatini tabiiy sharoitda aniq aks ettiradi. Kuzatuv nafaqat statistik ma'lumotlar to'plashda,

⁶⁸ K. Summers: "Mantiqiy hujjat tuzilishini avtomatik ravishda kashf etish", doktorlik dissertatsiyasi, Kornell universiteti, 1998-yil avgust

balki o'qituvchiga metodik yondashuvlarni to'g'ri tanlash, dars jarayonini takomillashtirish va o'quvchilarni individual o'rganishda ham yordam beradi.

Kuzatuvning turli shakllari — ochiq, yashirin, strukturalashtirilgan yoki erkin kuzatuv — pedagogik jarayonning turli jihatlarini har tomonlama o'rganish imkonini beradi. Har bir tur o'zining afzallik va cheklovlariga ega bo'lib, ular tadqiqot maqsadi va sharoitiga qarab tanlanadi. Shuningdek, kuzatuv natijalarining ishonchliligi kuzatuvchi pozitsiyasi, obyektivlik darajasi, qayd etish aniqligi va kuzatuv davomiyligiga bog'liq.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtiroki, moslashuvchan o'qitish metodlaridan foydalanish va dars jarayonini diagnostika qilish uchun sifatli kuzatuv ma'lumotlari zarur. Tadqiqotning asosiy maqsadi — kuzatuv metodining nazariy asoslarini, amaliy qo'llanishini va olingan natijalarning o'qitish jarayonidagi ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Metod va materiallar. Ushbu tadqiqot sifat tahlili asosida tashkil etilib, jamiyatdagi kundalik hayot jarayonlarini chuqur o'rganish maqsadida bevosita kuzatuv, yarim strukturadagi suhbatlar va ijtimoiy tarmoqlardagi diskurslarni mazmuniy tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini etnografik kuzatuv tamoyillari, ijtimoiy psixologiya nazariyalari va jamiyatshunoslikdagi madaniy naqshlarni aniqlash yondashuvlari tashkil etdi.

Tadqiqotning boshlang'ich bosqichi turli ijtimoiy makonlarda olib borilgan maxsus kuzatuvlarga tayandi. Jamoat transportida odamlarning bir-biriga munosabati, bozor va xizmat ko'rsatish joylarida yuzaga keladigan norasmiy qoidalar, mahalla hududlarida shakllangan an'anaviy tartiblar, ta'lim muassasalaridagi o'zaro muloqot madaniyati kuzatuv kundaligiga muntazam qayd etildi. Har bir vaziyatda odamlarning xatti-harakati, biror holatga munosabati, muayyan qoidaga amal qilishi yoki qilmasligi, shuningdek, jamiyatda “o'z-o'zidan ishlaydigan” ko'rinmas me'yorlarning qanday namoyon bo'lishi alohida e'tibor bilan kuzatildi. Kuzatuvlar davomida formalar, odatlar, mayda detallar va kundalik hayotdagi takrorlanuvchi naqshlar yig'ish tamoyili qo'llandi.

Tadqiqotning keyingi bosqichi suhbatlar orqali ma'lumot to'plashga qaratildi. Suhbatlar turli kasb, yosh va ijtimoiy qatlamga mansub shaxslar bilan tabiiy, bosim qilmaydigan, erkin muloqot tarzida olib borildi. Respondentlardan jamiyatdagi muammolarni qanday ko'rishi, kundalik hayotda uchraydigan xulqiy xatoliklarning ildizi nimaga borib taqalishi, norasmiy qoidalarining hayotlarida tutgan o'rni, o'zgarishlarga bo'lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish darajalari haqida fikrlar olindi. Suhbatlar davomida respondentlarning so'z tanlovi, pauzalari, his-tuyg'ulari,

ijtimoiy holatlarga bergan baholari ham kontekst sifatida qayd etildi. Olingan materiallar keyinchalik mavzuviy kodlash orqali tizimlashtirildi.

Tadqiqotning muhim qismi ijtimoiy tarmoqlarni tahlil qilish orqali jamiyatdagi umumiy kayfiyat, trendlar va ommaviy reaksiyalarni aniqlashga qaratildi. Telegram, Instagram va X platformalarida foydalanuvchilar tomonidan qoldirilgan izohlar, murojaatlar, bahslar, shikoyatlar va ijtimoiy mavzudagi postlar muntazam kuzatib borildi. Ushbu materiallar matn tahlili metodida o'rganilib, userslarning so'zlashuv uslubi, dominanta bo'layotgan mavzular, konfliktli nuqtalar, ijtimoiy kesimga xos tushunchalar va jamiyatning ma'naviy kayfiyatini aks ettiruvchi belgilar ajratib olindi. Bu jarayon jamiyatning ochiq maydondagi “ko'rinadigan haqiqatlari” bilan bevosita hayotdagi kuzatuvlar o'rtasida bog'liqlikni aniqroq tushunishga imkon berdi.

Tahlil jarayonida barcha ma'lumotlar semantik yaqinlik, mavzuviy o'xshashlik va ijtimoiy kontekst bo'yicha guruhlandi. Takrorlanuvchi naqshlar, yashirin me'yorlar, odamlar ongiga singib ketgan tasavvurlar va yangi shakllanayotgan o'zgarish belgilariga alohida e'tibor qaratildi. Barcha manbalar o'zaro solishtirilib, jamiyatning tashqi xatti-harakatlari bilan ichki dinamikalar o'rtasidagi aloqalar aniqlashga harakat qilindi.

Natijada ushbu bo'lim tadqiqotning butun poydevorini tashkil etib, jamiyatdagi xatoliklar, yashirin haqiqatlar va o'zgarishlar qanday kuzatilganini, qanday materiallarga tayanganini va qanday metod orqali tahlil qilinganini aniq ko'rsatib beradi.

Muhokama va natijalar. Ushbu tadqiqot natijalari jamiyatning kundalik hayotida kuzatilayotgan xulqiy xatoliklar, yashirin ijtimoiy me'yorlar va shakllanayotgan o'zgarishlar bir-biri bilan chuqur bog'liq ekanini ko'rsatdi. Bevosita kuzatuvlar va suhbatlar shuni anglatdiki, jamiyatdagi ko'plab xatti-harakatlar tashqi ko'rinishidan shaxsiy xato bo'lib tuyulsa-da, ularning aksariyati tizimning o'zidan kelib chiqadigan chuqur ildizlarga ega. Bunga odamlarda doimiy uchraydigan “boshqalar ham shunday qiladi”, “boshqacha bo'lmaydi”, “o'rganib qolganmiz” kabi iboralar yaqqol ishora bo'ldi.

Tahlil davomida shakllangan kuzatuvlar jamiyatda rasmiy qoidalar bilan norasmiy me'yorlar o'rtasida katta tafovut borligini ko'rsatdi. Norasmiy me'yorlar ko'p hollarda rasmiy tartib va qoidalardan kuchliroq ishlaydi. Bunday holat, albatta, jamiyatning modernizatsiya va islohotlar jarayonidagi asosiy to'siqlardan biri hisoblanadi. Aholining bir qismi o'zini tartibga chaqiruvchi rasmiy qoidalarga emas, balki atrofdagilar qanday yo'l tutayotganiga qarab qaror qabul qiladi. Bu esa yillar davomida shakllangan “ko'rinmas madaniyat”ni mustahkamlaydi va uni o'zgartirishni qiyinlashtiradi.

Tadqiqot davomida yoshlar bilan o'tkazilgan suhbatlar jamiyatdagi dinamik o'zgarishlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi aynan ular ekanini ko'rsatdi. Yoshlar orasida adolat, ochiqlik⁶⁹, shaffoflik va tartibga bo'lgan ehtiyoj avvalgi avlodlarga nisbatan ancha yuqori ekani sezildi. Ular jamiyatdagi muammolarni yashirmay gapirishga moyil, o'zgarish uchun tashabbus ko'rsatishga tayyor va virtual maydonlarda o'z fikrini faol himoya qiladi. Bu holat jamiyatning kelajakda barqaror ijobiy yo'nalishda rivojlanishiga umid bag'ishlaydi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi munozaralar esa jamiyatda mavjud bo'lgan yashirin kayfiyatlarni ochiq yuzaga chiqardi. Bu platformalarda odamlarning nafaqat shikoyatlari, balki o'zgarishga bo'lgan talab, adolatsizlikka qarshi ovoz, tartibga bo'lgan intilish va ko'p yillik odatlarni qayta ko'rib chiqish istagi namoyon bo'ldi. Virtual maydon shaxsiy fikr bildirish uchun imkoniyat yaratgani bois, jamiyatdagi “yashirin haqiqatlar” ko'proq yuzaga chiqq boshladi.

Olti asosiy kuzatuv yo'nalishi — xulqiy xatoliklar, norasmiy me'yorlar, tizimli sabablar, jamiyat kayfiyati, yoshlar tendensiyasi va o'zgarishga bo'lgan tayyorgarlik — barchasi o'zaro bog'liq ravishda jamiyatning umumiy ko'rinishini shakllantirdi. Aniqlanishicha, jamiyatdagi xatoliklar nafaqat individning xatti-harakati, balki u yashayotgan ijtimoiy tizim va madaniy kontekst bilan chambarchas bog'liq. Yashirin haqiqatlar esa jamiyatda “ko'rinmas qo'llanma” vazifasini bajarib, odamlarning harakatini rasmiy qoidalardan ko'ra ko'proq belgilab beradi.

Tadqiqotdan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, jamiyatda o'zgarish jarayoni sekin, lekin barqaror davom etmoqda. Yangi avlodning ijtimoiy ongidagi erkinlik, ochiqlik va adolatga bo'lgan talab asta-sekin norasmiy me'yorlarning qayta ko'rib chiqilishiga turtki bo'lmoqda. Bu holat jamiyatdagi mavjud xatoliklarning kamayishiga, yashirin haqiqatlarning ochiqlashuviga va ijobiy o'zgarishlarning tezlashuviga zamin yaratadi.

Umuman olganda, muhokama bo'limi tadqiqotning eng muhim xulosalaridan biri — jamiyatni o'zgartirish uchun shaxsiy xulqni tanqid qilishning o'zi yetarli emasligini — ta'kidlaydi. Asosiy masala tizim, madaniyat va norasmiy tartiblar uyg'unligida. O'zgarish esa odamlarning ongida boshlanadi va jamiyatning o'zini ham asta-sekin o'zgartiradi.

Tadqiqot natijalari jamiyatda mavjud bo'lgan xulqiy xatoliklar, norasmiy me'yorlar va o'zgarish jarayonlari tizimli yondashuvni talab etishini ko'rsatdi. Ushbu kuzatuvlar asosida bir nechta muhim talablar shakllandi. Eng avvalo,

⁶⁹ “Sotsiologiyaning jamiyatdagi roli va ahamiyati” maqolasi — Madinabonu va Mubina Rafiqova.

jamiyatda tartib, madaniy xulq va adolatni ta'minlash borasida rasmiy institutlar faoliyatini mustahkamlash zarur. Rasmiy qoidalar hayotda to'laqonli ishlashi uchun ularni tushuntirish, targ'ib qilish va amaliyotda qo'llash mexanizmlari yana-da samaralilashtirilishi kerak. Shuningdek, norasmiy me'yorlarning haddan tashqari kuchli bo'lishi jamiyatdagi ko'plab illatlarning ildizi ekanligi sababli, madaniy odatlarni sog'lomlashtirishga qaratilgan keng qamrovli ma'rifiy ishlar talab etiladi.

Jamiyatda kuzatilayotgan o'zgarishlar, ayniqsa yoshlar orasidagi yangi ijtimoiy ongning shakllanishi, ushbu jarayonni ijobiy tomonga yo'naltirish uchun imkoniyatlar yaratmoqda. Shuning uchun yoshlarga qaratilgan dasturlar, tartib-intizom, axloqiy mas'uliyat, ochiqlik va halollikning ahamiyatini targ'ib qiluvchi ta'lim loyihalarini kengaytirish taklif etiladi. Bu avlodning ijtimoiy faolligi kuchli bo'lgani uchun ularni jamiyatdagi islohotlarga faol jalb qilish ham samarali natija beradi.

Ijtimoiy tarmoqlarda namoyon bo'lgan talablarni ham e'tiborsiz qoldirish mumkin emas. Virtual maydon xalqning ichki kayfiyatini aniq ko'rsatib turuvchi mexanizmga aylangani bois, davlat idoralari va ijtimoiy institutlar onlayn fikrlar monitoringi va tezkor javob mexanizmlarini takomillashtirishi lozim. Bu odamlarning ishonchini oshiradi va noroziliklarning oldini oladi.

Jamiyatdagi me'yorlarni yaxshilash uchun oddiy fuqaroning ham hissasi muhim. Shuning uchun o'zaro hurmat, navbat madaniyati, qoida asosida harakat qilish, bir-biriga mas'uliyat bilan yondashish kabi kundalik ijtimoiy odatlarni mustahkamlash bo'yicha keng ko'lamli targ'ibot ishlari taklif etiladi. Bir qarashda oddiy ko'ringan bunday xulqlar aslida jamiyatning ichki madaniyatini shakllantiradi.

Umumiy taklif sifatida shuni ta'kidlash joizki, jamiyatni o'zgartirish jarayoni murakkab va bosqichma-bosqich kechadi. Shu sabab, rasmiy tartiblar bilan norasmiy madaniyat o'rtasidagi tafovutni kamaytirish, yoshlarning ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash, jamiyatda ochiqlik va ishonchni tiklash yo'lida izchil va tizimli ishlar olib borish zarur. O'zgarishning haqiqiy kuchi odamlarning ongida boshlanadi, shuning uchun har bir bosqich ma'rifat, muloqot va hamkorlikka tayangan bo'lishi kerak.

Tahlil va shkalalashtirish usullari orqali ma'lumotlar yanada tushunarli va izchil bo'ladi. Strukturalash yordamida katta hajmdagi ma'lumotlar o'rtasida o'zaro bog'liqliklar va tendensiyalar aniqlanadi. Tadqiqotlar ko'pincha ma'lumotlarni tahlil qilish va shkalalashtirish orqali samarali qarorlar qabul qilishga yangi bilimlar va tafakkur xulosalariga olib keladi. Shunday qilib ma'lumotlarni tahlil qilish, shkalalashtirish, strukturalashning natijalari ilmiy va amaliy sohalarida yanada samaralinqarorlar qabul qilish

imkoniyatini yaratadi. Agar bu natijalarni yanada kengroq tahlil qilish yoki qo‘shimcha qilamiz.

Xulosa. Yig‘ilgan kuzatuvlar va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, jamiyat ichidagi xatoliklar tasodifiy jarayon emas, balki uzoq yillardan beri shakllanib kelayotgan madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy omillarning yig‘indisidir. Yashirin haqiqatlar esa, ko‘pincha ochiq ko‘z bilan ko‘rilmaydigan, ammo kundalik hayotning eng nozik qatlamlarida yashiringan bo‘lib, insonlarning ijtimoiy xulqi, qaror qabul qilish jarayoni va bir-biriga munosabatida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Kuzatuv natijalari jamiyatda mavjud ayrim ijtimoiy od⁷⁰atlar, stereotiplar va tizimli muammolar vaqt o‘tishi bilan o‘zgarish jarayoniga kirayotganini ko‘rsatadi. O‘zgarishlar asta-sekin bo‘lsa-da, ularni belgilovchi asosiy omillar — axborot oqimi, yosh avlodning dunyoqarashi, texnologik taraqqiyot va insonlar o‘rtasidagi muloqot madaniyatining o‘zgarishidir.

Tadqiqot shuni tasdiqladiki, jamiyatdagi e‘tibor talab qiladigan muhitlar aynan ko‘p hollarda e‘tiborsiz qolgan yoki “shunchaki oddiy hol” deb qabul qilingan jihatlardan boshlanadi. Yashirin haqiqatlar ochilgan sari, mavjud muammolarning ildiziga tushuncha kengayadi va shu asosda o‘zgarishga ehtiyoj yanada ravshanlashadi.

Umuman olganda, kuzatuv jarayoni jamiyatning dinamik tabiatga ega ekanini yana bir bor ko‘rsatdi. Undagi xatoliklar — o‘sish va o‘rganish uchun imkoniyat, yashirin haqiqatlar — ijtimoiy ongni tozalashga xizmat qiluvchi haqiqatlar, o‘zgarishlar esa — kelajakni shakllantiruvchi tabiiy bosqich ekani tasdiqlandi. Bu natijalar jamiyatni chuqurroq tushunish, masalalarga ongli yondashish va mavjud muammolarga amaliy yechim ishlab chiqishda muhim asos vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. K. Summers: "Mantiqiy hujjat tuzilishini avtomatik ravishda kashf etish", doktorlik dissertatsiyasi, Kornell universiteti, 1998-yil avgust
2. R. Brugger: "Hujjatlarni tuzishning statistik usuli", doktorlik dissertatsiyasi, Frayburg universiteti, 1998-yil may
3. Normurodov va Normurodova, **Sotsiologiya tarixi** kitobining sahifalar soni — **112 bet.**
4. 7. NamDUda chop etilgan “Yoshlar sotsiologiyasi” kitobi — **285 bet.**

⁷⁰ Fisher, R.A. (1935), “Induktiv xulosa chiqarish mantig‘i”, Qirollik statistika jamiyati jurnali, 98, 39–82.
[272]

5. 8. V. I. Levenshtein: "O'chirish, qo'shish va bekor qilishlarni tuzatishga qodir ikkilik kodlar", Sovet fizikasi Doklady, 10-jild, №. 1966-yil 8-fevral, 707 - 710-betlar
6. “Sotsiologiyaning jamiyatdagi roli va ahamiyati” maqolasi — Madinabonu va Mubina Rafiqova.
7. R. Brugger: "Eine statistische Methode zur Erkennung von Dokumentstrukturen", PhD thesis, University of Freiburg, Mai 1998
8. Lin, N. (2002), Ijtimoiy kapital, Ijtimoiy tuzilma va harakatlar nazariyasi, Kembrij, Buyuk Britaniya: Kembrij universiteti nashriyoti.
9. Fisher, R.A. (1935), “Induktiv xulosa chiqarish mantig‘i”, Qirollik statistika jamiyati jurnali, 98, 39–82.
10. Gereke, J. va K. Gërxhani (2020), “Eksperimental iqtisodiyot va eksperimental sotsiologiya”, J.H.da Hamilton (tahr.), Oksford iqtisodiyot va moliya tadqiqotlari ensiklopediyasi, Oksford, Buyuk Britaniya: Oksford universiteti nashriyoti.
11. Maxnytkina O.V. Ierarxik tuzilishga ega zaif rasmiylashtirilgan ob’ektning rivojlanish traektoriyasini optimallashtirish <https://oltoy.ru/> Oltoy davlat universiteti yangiliklari.

